

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА СУБОТИЦА
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
МАТИЦА СРПСКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА

Зборник радова са трећег међународног научног скупа
ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА
(Српска академија наука и уметности, Београд, Матица српска и
Филозофски факултет, Нови Сад, Градска библиотека, Суботица,
Институт за српски језик Српске академије наука и уметности,
Београд, 17–19. септембар 2001)

Редакција

Томислав Бекић, Бранислав Брборић, Јован Јерковић, Божидар
Ковачек, Александар Младеновић, Мирослав Пантић, Драгољуб
Петровић, Миломир Петровић, Мато Пижурница, Јудита Планкош,
Слободан Реметић, Никша Стипчевић, Сретен Угричић

Главни уредник
ЈУДИТА ПЛАНКОШ

Суботица — Нови Сад — Београд
2004

ЈОВАНКА РАДИЋ (Јагодина)

ТОПОНИМИЈСКИ СЛОЈЕВИ У ЈАГОДИНСКОМ ПОМОРАВЉУ*

1.0. Богатство топонимије једног краја и њен значај за науку о језику лежи пре свега у богатству топономастичких модела и њиховом хронолошком смењивању и преслијавању, а тек потом у појединачним атрактивним облицима непознатог порекла, са тешко решивим детаљима. Задатак нам је да на основу различитих лингвистичких и нелингвистичких параметара, и уз помоћ мањег броја старијих писаних потврда из топонимије истраживане области, покушамо утврдити хронолошки след појединих топономастичких модела и топонима из истог семантичког језгра. У анализу је укључена топонимија слива реке Белице, леве притоке Велике Мораве, која протиче кроз Јагодину. Будући на вечитој моравско-вардарској прометници између севера и југа, област је одвајкада бивала изложена миграционим таласима, који су били нарочито интензивни током XVIII и у првим деценијама XIX века. Уверљиво сведочанство о континуитету живота на овом подручју је чување топонима (хидронима и ојконима) потврђиваних од XIII века у различитим писаним изворима. Међу њих спадају *Лугомир*, *Белица* (XII век), *Јагодна* (*Јагодина*), *Трнава*, *Добрања* (XIV век), *Буковча*, *Винорача*, *Јошаница*, *Каленовац*, *Међуреч*, *Рибаре*, *Сиоковац*, *Црнча* (XV век).

1.1. Структура наведених старосрпских ојконима и хидронима, као и структура највећег дела савремених ојконима овога краја који имају придевску форму, или придеве чувају у својој творбеној основи, указује на то да су најстарији топоними мотивисани запажањима о изгледу, покривености или саставу тла: *Јагод(и)на* (: *јагод(а)н*), *Трнава* (: *ѝрнав*),

* Топонимија овог краја је прикупљана у оквиру моје сарадње са Ономастичким одбором САНУ, а обрађена је у мојој докторској дисертацији под насловом *Микројойонимија беличког краја*, одбрањеној на Филозофском факултету у Нишу 1999. године. Потписници оцене ове дисертације били су пок. академик Павле Ивић и пок. проф. др Светозар Стијовић, па је због тога овај прилог, чија је подлога у дисертацији, рађен са помешаним осећањем пијетета и захвалности.

Ракѿѿово (: *ракиѿов*); *Белѿца* (: *бео*) и слично. У другом слоју су имена села која су у фази именовања била окарактерисана колективом или појединцима који у њима живе, ојконими изведени старим присвојним суфиксом *-јь*: *Буковча* (: **Буковци*), *Црнча* (: *црнци* 'монаси'), *Винораѿа* (: **Винарци*), *Вољавча* (: **Ваљавци*), *Добрања* (: м. име *Добран*). Наредном слоју вероватно припадају ојконими настали простим функционалним преображајем родовских имена или етника, уз њихову накнадну сингуларизацију: *Мишевић(е)/Мишевић* (: **Мишевићи*), *Сиоковац* (: **Свилковци*), *Шанѿаровац/Шанѿровац* (: **Шандоровци*); вероватно и *Каленовац* (: **Каленовци*), *Ковачевац/Ковачевац* (: **Ковачевци*), *Пањевац* (: **Пањевци*), *Шуљковац* (: **Шуљковци*). Функционални преображај родовских имена у ојкониме, без формалних топонимијских обележја, карактерише и називе делова насељених места, који обично чувају множинску форму (*Арсѿи*, *Бркѿи*, *Велѿковац/Велѿковчани*, *Вујѿари*, *Целолѿици* и сл.). На овај след топономастичких модела упућује и географски распоред беличких насеља. Око Јагодине као средишта, са Ракитовом на једној и Трнавом на другој страни, у концентричним (полу)круговима су распоређена насеља са именима наведених структура.

1.2. Беличка топонимија нам говори да је у извођењу придева који су настајали из потребе да се изрази доживљај чулног, пре свега визуелног опажања стварности, учествовао велики број различитих суфикса који су данас потиснути из употребе, или се употребљавају са другим, обично специјализованим значењима. Тако је у творби описних придева којима се указивало на карактеристике тла био уобичајен суфикс *-ов/-ев*: *ракиѿов* у *Ракѿѿово* (старије *Ракиѿова*), *буков* у *Буковче*, *лиѿов* у *Лиѿовак*, *пањев* у *Пањевац*, *крушев* у *Крушевица* и сл., који је данас продуктиван у творби присвојних придева и придева материје. Са истим значењем су и суфиксима *-(а)н*, *-ен*, *-ав* творени придеви који се са аспекта савременог језичког осећања углавном доимају као структурно необични: *јагод(а)н* у *Јагодна*, *језер(а)н* у *Језерник*, **рес(а)н* у *Ресник*, **ѿрѿиен* у *Трѿиена*, **лејен* у *Лејеница*, *ѿрнав* у *Трњава* (исп. и **ресав* у *Ресава*), **јелшав* у *Јошавинско гробље*. На поименичене придеве са завршетком *-аја* наилазимо у два примарна хидронима из горњег тока реке Белице: *Бешњаја* (/ *Бешњава*) и *Згорелјаја*. Скок (I: 16) сматра да је *-ај*, *-аја* у оваквим топонимима (са придевом у основи, као *Криваја*, *Суваја*, *Црнаја*, *Крњаја*) наставак за стари одређени придевски вид (в. Шојат 1981: 205)¹, док се на другим местима *-аја* доноси у списку именичких суфикса (Симић 1972: 387).² Чини се да мали број

¹ Исп. *Криваја*, *Шуљјаја* (Мијатовић 1930, Радивојевић 1930).

² Са суфиксом *-аја* се бележи само пример *лудјаја*, изведен од придева *луд*, исп. на истом месту суф. *-ајка* (*коѿлајка*, *Милошајка*).

потврда, углавном топоними и зооними са придевом у основи, ипак пре иде у прилог томе да се овде ради о окамењеним облицима придева одређеног вида (ж. р.), функционално поименичених са неконтрахованим *j* (исп. *-ajъ*, SP: 88).³

1.3. За разлику од наведених придева, у млађем топономастичком слоју, који се карактерише двочланим формама, учествују придеви изведени суфиксом *-ий*, односно сложеним суфиксима *-овий/-евий*: *Грабовийџа главџа*, *Дренџовийџа кџса*, *Лесковийџи дџ*, *Лийџовийџи џџџок*, *Лийџовийџа кџса*, *Трновийџи џџџок*, *Трновийџа кџса*, као и *Камениџи вџ*, *~ џџџок*, *Камени мџсџ / Камениџи мџсџ*. Суфикс је у свим примерима употребљен са примарним квалификативним значењем, а од фитонима гради придеве који претежно карактеришу топонимију висинских црновршких села. Ови примери указују на то да је суфикс *-ий* употребљен да обнови квалификативно значење образовања са придевским суфиксима *-ов*, *-ев*, *-ен* (исп. ојк. *Ракиџово*), у време када су ови постали обележје присвојних и градивних придева.⁴ Варијанта *Камениџи (мџсџ)* је вероватно дошла када се именом престало указивати на грађу, тј. материјал од кога је сачињен мост.

2.0. Лексичка преслијавања у топонимији резултат су потребе новодошавшег становништва да затечене ониме прозирне мотивације преименује речима из свог језика или дијалекта, да их замени облицима који су по њиховом језичком осећању примеренији датом објекту. Старији топонимијски слој, обично сачуван у именима значајнијих реалија у простору, препознаје се по архаичним, углавном словенским, из живе употребе давно несталим лексемама и творбеним типовима. Лексичка преслијавања се у том старијем топонимијском слоју називају, како се и очекује, у именима просторно повезаних географских објеката.

2.1. У неким примерима, као *Лейџеница* (хидр.), односно *Лейџеничка сџџџана* (ор.) : *Тилиџџан* (ор.), постоји велика вероватноћа да се ради о оваквом преслијавању, односно калкирању, или бар о истој перцепцији простора. За прасл. и свесл. корен **lџp-* претпоставља се првобитно значење „масна материја, приљепљива маса која се може употребити за мазање и нарочито у лончарству“, док је стсл. *lџрь* „1. оно што

³ Исти завршетак у именима риба типа *миџрњаја*, *џџџскаја*, *џџџџаја* Маројевић (1987) сматра „пseudосуфиксом“, односно, придевским завршетком *-аја* са неконтрахованим *j*.

⁴ А. Белић (1949: 164) сматра да је „наставак *-овий* добивен првобитно код оних именица које су у некадашњем језику имале у основи *-ов* (...), па је на ту основу додат наставак *-ий*: *врховий*, *сџџановий*“.

је прионуло за нешто, 2. благо, глиб“ (Скок II: 297, 298).⁵ Отуда је хидроним *Лейеница* вероватно мотивисан квалитетом земљишта кроз које река протиче.⁶ Ову претпоставку поткрепљује и учешће прасл. и свесл. суфикса *-ен* у структури облика *Лейеница*, чија је примарна улога била „прављење тзв. придјева грађе“ (Скок I: 491). Придев **lěpěнь*,⁷ којим се првобитно карактерисао географски објекат, претпостављамо река (данас *Лейенички пдѣок*, исп. паралелизам *Белица / Беличка река*), поименичен је суфиксом *-ица*. Ороним *Лейеничка сѣрана* се не може довести у непосредну везу са данашњим извором или потоком, те упућује на претпоставку да је и овдашња *Лейеница* морала у неком периоду именовати и шири простор или бар насеље формирано поред реке (исп. *Белица* ’река, село, област’).⁸ Графема *е*, уместо очекиваног *јаѣ* у првим старосрпским записима (*лѣпеницѣ овѣ*, Миклошич 1858: 12) представља рани екавски рефлекс, мада нам бележење ове графеме не открива прецизнију фонетску вредност овог гласа.⁹ На појаву бележења *јаѣ* са *е* у средњовековним записима топонима указује Лома (1987: 158).

У структури топономастичке сложенице *Ђилијан/Ђелијан*¹⁰ вероватно учествује турцизам *ћил* „лончарска земља, иловача“ (тур. *kil*).¹¹ Други део сложенице, „балкански турцизам из терминологије за терен“ (*уап*, тур. ’страна’, Скок I: 753), одређен је индеклинабилним придевом **ћили*, изведеним од *ћил* турским придевским суфиксом *-и*, квалификативног значења. Отуда можемо претпоставити дотопономастичко значење ’илова (иловаста) страна’, или прост топономастички калк према затеченом словенском *Лейеничка сѣрана*. На претпоставку о некадашњој експлоатацији иловаче на овом локалитету упућују бројни топоними са

⁵ Данас земљу са наведеним својствима означавамо са *глина*, *иловача*, а *лѣй* на Косову значи „блато, малтер, најчешће блато измешано са плевом којом се лепи, маже“ (Елезовић).

⁶ Топоним *Лейеница* у околини Сарајева, као и *Лейенац*, доводе се у везу са фитонимом *лејен* (Скок II: 289). На исти начин М. Вукићевић објашњава етимологију шумадијске *Лейенице* (1995: 13).

⁷ На придевско значење основе *Лейен-* упућује топоним *Лейена*, са сачуваном придевском формом, на који ми је скренуо пажњу акад. П. Ивић.

⁸ Двочлани топоними типа *Лейеничка сѣрана* у истраживаној области се не изводе од других микропонима (исп. *Койривничка сѣрана* : ојк. *Койривница*).

⁹ На фонему *јаѣ* упућује и спорадична појава икавизма у облику хидронима *Лийеница* у баточинском крају (шумадијска Лепеници), који је забележен у говору старијих особа (информ. П. Радића).

¹⁰ Варијанта са *е* уместо *и* настала је вероватно накнадним етимологисањем према *ћелија* (грч. *κελλι*), и чини се да је књишког постања, јер се ређе чује у говору сеоског становништва. У првим записима бележи се *Ђилијан* (Мишковић 1885), а тек касније, и спорадично, и *Ђелијан* (Мијатовић 1948: 117, 150).

хидронимом *језеро* (већа или мања удубљења у којима се скупљају и дуго задржавају кишне воде). Један број тих „језера“ могао је настати дуго-трајним ископавањем земље која се користила у грнчарству, или за прављење цигле и ћерамиде. Свеже је сећање на време када су жене из Драгоцвета узимале са тих „језера“ *уму* и користиле је за прање.¹²

2.2. Претпостављамо да се у заједничко семантичко гнездо могу сместити и хидроними *Белица/Белица*, *Бардоња/Бардоња* и *Сребро*. Придев *бео* је у топонимији Белице чешће присутан од других имена за боје (*Бела бара*, *Бела земља*, *Бела чука*, *Бели брег*, *Бели извор*, *Бели камен*, *Бели њош*, *Бело брдо*, *Бело камење*). Хроматски назив *бео* је свакако у свим примерима употребљен у значењу 'светао', јер се данашње раширено значење те речи не може приписивати реалијама у природи (в. Ивић 1995: 9–46, посебно 14–15). Истим значењем је вероватно мотивисан и топоним *Бардоња*, ороним и хидроним из горњег слива реке Белице, који може бити илиро-трачки лексички остатак (*barth*, илиро-трачки „бео“, исп. истозначно алб. *bardh*, Скок: *bio* или *bijel*), или је пак предат овдашњем средњовековном живљу посредством Влаха, о чијем животу на овим просторима постоје писана сведочанства с почетка турске владавине (Дефтер 1476).¹³ Дакле, топоними *Бардоња* и *Белица* су засновани на истом перцептивном елементу, односно, потоњи је могао настати калкирањем, уз накнадну специјализацију топономастичких значења. Иста перцепција простора је могла мотивисати и хидроним (ороним) *Сребро/Сребра*. Топоним бележе Мишковић (1885) и Мијатовић (1948: 8); први као хидроним *Сребрџ*, уз претпоставку да је „негде у његовој близини копано сребро“, други као хидроним *Сребра*, уз уверење да је Мишковић забележио погрешан лик. Ова лексема се и као антропоним појављује са дугим акцентом на првом слогу (исп. презиме *Сребро*; ж. име *Сребра*, Елезовић). Имајући у виду акценатски лик¹⁴, као и то да се

¹¹ Исту турску основу вероватно имамо и у хидрониму *Ђелије* 'језеро у околини Крушевца'. Турцизам води порекло од персијског *gil* (Шкалајић), које је свакако у прасродству са нашим *глина* (исп. енгл. *glue* 'лепак').

¹² У македонском језику су потврђена следећа значења облика *ума*: „1. вид глина од која се прават садови“, „2. вид глина која служи како сапун за мијење“, гр. *χαμα* „земља, почва, прав“, лат. *humus* „почва, земља, глина“ (Аргировски 1998: 277). Исп. буг. *(х)уменица* „бјела 'умаклива' земља која жените употребљавали при миене на косите си, хумаства земља“ (Заимов 1977: 177).

¹³ Иако Румуни данас за белу боју имају *alb* (лат. *albus*), лично име *Бардоња*, посведочено у влашким катунима током средњег века, упућује на то да су Власи дуго чували ту илиро-трачку лексему (исп. и рум. *capra bardza* „коза црно шарена“, као и истозначни сх. сточарски термин *барзаси*, Скок I: 115).

¹⁴ У оваквим примерима акценат може имати функцију поименичења придева (исп. *бисџра* 'врста руде', Космет, РСАНУ).

наш хидроним бележи као лексема са различитим граматичким обележјем по роду, што је карактеристично за супстантивизоване придеве у топонимији (исп. *Ракиџова/Ракиџово, Црнча/Црнче*), чини се да је најлогичније поћи од придева **сьребрь* 'сјајан, сребрн',¹⁵ ж. р. **сьребра* (исп. *Јагодна, Трсиена, Сјудена*). Овај придев је могао именовати реку чије је корито покривено камењем које се беласа попут сребра¹⁶, што припада истом семантичком језгру којем *Белица* и *Бардоња*.

2.3. Призвук спекулативног има повезивање хидронима *Јелица* (са хипотетичком, у словенским језицима непотврђеном индоевропском придевском базом **јел*) са суседним хидронимом *Црвена земља*. Како више различитих топонима са базом *Јел-* (*Јелеч, Јелица* (хидр.), *Јелица/Јелнице/Јелице* (микрт.), *Јеловак*) није могуће успешно разрешити фитонимском мотивацијом (: *јелха, јела* 'јоха, јова')¹⁷, чини се да је, имајући у виду њихову структуру,¹⁸ боље поћи од непотврђеног придева **јель* 'светлобраон, бледожут; боје јелена' (исп. „ствнем. *ĕlo, ĕlawēr* 'светлокафјав, жълт', БЕР: *елен*).¹⁹ Кореном *јел-*, или његовом варијантом *љель-*, мотивисан је велики број имена животиња по боји длаке или перја: *јелуја*, име крави, „краве по боји длаке ... зову ... плавуја, јелуја“, *јелуља*, „име крави отворено жуте боје“, *јелова*, име домаћим животињама, крави и кобили; *јелка*, име крмачи, патки, ћурки; *љелџа, љелџа, љелџа*, име говечету; *љелјана*, име кокошки итд. (РСАНУ). Из објашњења већине примера јасно је да је мотивациона веза са **јел* нестала. Стога се *јелоња* понегде објашњава као „име волу, обично дугих извијених рогова“, вероватно развијено секундарним повезивањем витих јела са роговима (РСАНУ). Познато ми је да је *јелоња* 'име волу бледо жуте боје, према нијанси бледо црвене', док се во са извијеним роговима назива *виџоња* (околина Србиња). Иста основа је потврђена и у називу плода карактеристичне боје: *јелива* 'врста јабуке', „од оста-

¹⁵ Исп. *Златибор* (планина у Србији) : *Златни Бор* (село у околини Фоче, данашњег Србиња).

¹⁶ Претпоставку о примарно придевском карактеру основе *сьребрь-* 'сјајан, сребрн' поткрепљује претпостављено значење истозначне основе *арг-* 'сјајан' у грчком језику (Лома 1985: 53).

¹⁷ У овој области не расте црногорична четинарска биљка *јела* (*Abies alba*). Ороним *Јелица* М. Павловић (1972: 35) доводи у везу са грчким топонимом *Ἐλικῶν* (станиште Аполона и муза грчке митологије) : *Ἠλιος* (бог сунца).

¹⁸ С обзиром на то да је *Јелица* хидроним, суфикс *-ица* у овом примеру (исп. и *Јелица*, планина код Чачка) није могао бити употребљен у деминутивном значењу, у вези са потврђеним ликом фитонима *јела* 'јоха', РСАНУ.

¹⁹ Структура облика *Јелеч* (изведеница са присвојним суфиксом *-јь*) упућује на митолошко значење основне речи, везано за место јелена у митологији (исп. зоониме *јелач* : *божји во* (*јеленак*, *Lukanus cervus*), Скок: *jelen*) (Радић 1999: 213–214).

лих се одликује руменом кором“ (РСАНУ). Потпора за ову претпоставку је и наведени топоним *Црвена земља*. Са творбеног аспекта *Јелица* је исто што и *Белица*, *Црница* и сл. Облик *Јеловак* у својој структури има изведену придевску основу, која може имати исто мотивно значење (исп. *јелова* 'име домаћим животињама', РСАНУ).

2.4. У оквиру промене значења појединих лексема из сфере културне лексике, пре свега у правцу семантичког сужавања и специјализације, по мотивисаности се могу повезати топоними који на први поглед немају ничег заједничког.

Познато је да је у области Ресаве и централног Поморавља свилогојство било развијено током читавог XIX века (Перуничих 1975: 587, 1004, 1021), и да се неговало све до половине XX века.²⁰ Чак су и турски трговци у XIX веку откупљивали јагодинску свилу и носили је у Турску (Перуничих 1975: 587). Основна претпоставка за узгој свилене бубе, која се храни дудовим лишћем, су стабла дуда, гајена у великом броју по јагодинским селима (Исто: 584–587). Сматра се да је ова биљка у Европу пренесена са истока после VI века (Киш 1996: 35), на шта указује и чињеница да је фитоним *дуд* балкански турцизам арапског порекла (тур. *dut*, ар. *tut*). По основи сличности плода дуда са јагодичастим воћем, међу Србима је за ову биљку потврђен и назив *јагода* (РСАНУ). Придеву изведеном од фитонима *јагода* одговара примарни облик овдашњег ојконима *Јагодина* (*Јагодна*), па је за његову мотивациону базу оправдано претпоставити значење *Morus nigra*, јер је мало вероватно да се терен на коме је смештена Јагодина могао карактерисати присуством зељасте биљке *јагоде* (*Fragaria*). У једној путописној белешци из XVI века се каже да Јагодину неки мештани зову Епериш (Еперис, Цветић 1905: 16) (мађ. *eperes* 'покривен јагодом (дудом), јагодан'; *eper* 'дуд', *földi eper* 'јагода'), што такође иде у прилог наведеној претпоставци. Значење *Morus nigra* за фитоним *јагода* је поред Пожаревца потврђено и код Галипољских Срба, за које се сматра да су пореклом из околине Јагодине, и који су, негујући традицију, у свом новом завичају „јагодом хранили свилене бубе“ (Филиповић 1946: 44). На развијено свилогојство у овој области упућују рано потврђени ојконими са ширег простора, *Свилајнац* и раваничке *Свилнокаје* (Раваничка повеља: 258). У везу са истом делатношћу може се довести и овдашњи ојконим *Сиоковац* (*Isvijokovce* или *Isijokovca* (Дефтер, 1476), *Сујукофча* (Дефтер, 1595–96), *Stokovca* (Војно-географски опис, 1783–84), *Свиоковац*, *Свијоковац*, *Свиоковци*, *Свиковац*, *Свиуковац*, *Сиоковац* (Документи, XIX в.), са потврдама које упућују на то да је ојконим имао првобитни облик **Свиљковъць*. Иако је мотивациона

²⁰ Свилогојством су се бавили и ученици Мушке учитељске школе у Јагодини, основане 1898. године.

база овог ојконима вероватно имала антропонимско значење (м. име или надимак *Свилко*, који је могао бити мотивисан и делатношћу), она посредно говори о значају тог производа у време кад су именовања настајала.

Дакле, о вишевековном трајању исте делатности говоре рано потврђени ојконими *Јагод(и)на*, *Сйоковац*, *Свилајнац*, *Свилнокаје*, са микротопонимима *Свилојрелац*, *Душар*, *Сарин душ*, *Тодин душ*, *Код душ* и сл. Све ово указује на то да је и у средњем веку у овом крају морало бити познато свилогојство, што је историји углавном непознато (Жирчек II: 156, Историја Срба I: 364, исп. Марјановић 1936: 159).²¹

3.0. У млађем топонимијском слоју преслојавања су јасно видљива у појави варијантности, која је или последица потребе новодошавшег становништва (досељаваног нарочито крајем XVIII и првих деценија XIX века) да затечене ониме преименује у складу са својим језичким осећањем, или опстаје у процесу устаљивања имена за дотад неименован простор. Потребе за новим топонимима углавном су у вези са променама у искоришћености делова простора, са деобама земље, променом власништва и слично. Задржаћемо се на структурним и лексичким варијантама.

3.1. До структурних промена, па и до појаве варијантности у процесу онимизације најчешће долази деловањем елипсе. Овакви оними настају из потребе да се што економичније именује одређени географски објекат, а да се при том сачува његова препознатљивост. Изостављању одредбеног члана обично претходи губљење појединих топонемских лексема из живе употребе, промена тла и начина привређивања, друштвене промене или промене у топонимији сеоског атара: *Велики рѝи / Рѝи*, *Грaбовѝиa главѝа / Главѝа*, *Велики круглац / Круглац*, *Крѝва бaрa / Бaрa*, *Сѝaрo лугомѝришѝе / Лугомѝришѝе*, *Сѝaрo ѝoјaѝишѝе / Појaѝишѝе*, *Бoжѝдарoвa крчѝвина / Крчѝвина*, *Фрaјкoрска oгрaђa / Oгрaђa*, *Ђурђeвa бaрa / Бaрa*, *Ђурђeвo брдо / Брдо*, *Ђурђeвo грoбљишѝе / Грoбљишѝе*, *Јерѝнин грaд / Грaд*, *Карађoрђeв дрѝм / Дрѝм*; *Момирoвa јаругa / Јаругa*, *Рaшѝћки гaјѝеви / Гaјѝеви*, *Сeлaкoвo брдо / Брдо*.

²¹ У истом светлу се могу сагледавати паралеле типа *Лаз* : *Крчевина* : *Сечина* : *Гарница* : *Триевина*, или *Трмчар* : *Кованлук* и сл. И топоними са ширег простора, исте мотивисаности а различитог порекла, често говоре о континуитету живљења на овим просторима. На плану заступљености појединих домаћих животиња кроз векове, ојконим *Комаране*, *Комарице* (нгр. *чoцaрѝ* 'магарац'), села у Левчу и околини Јагодине, *Маскар*, *Маскаре* (млет. *tiso* 'магарац'), села у Темнићу и Шумадији, *Ошљак* (исп. *Вучјак*) и *Осаоница* (стсл. *oсьль* 'магарац'), брдо и река ниже Комарица, можда и *Јешјековац* (тур. *eşek* 'магарац'), поток у Штипљу — сведоче о континуираном узгоју магарца од предсловенских времена до турске најезде.

Некада су ови процеси праћени универбизацијом: *Милуџину Лазинем њојџиџа / Појџиџиџиџе, Свайџовско гробље / Грџбљиџиџе, Милошев џворак / Изџорак.*

Врло су честе варијанте са изостављеним предлогом *код* из примарне предлошко-падежне топономастичке конструкције: *Код бџрова / Бџрови, Код брџстоџови / Брџстоџови, Код водениџце / Водениџце, Код зајџис / Зајџис, Код калџми / Калџми, Код Мајдан / Мајдан, Код џџакуше / Такуша,* и слично. Појаву елиптичних варијантних топонима у највећем броју случајева прати непостојање објекта-оријентира из предлошко-падежне конструкције, или бар губљење функције коју је он првобитно имао (нпр. у *мајдану* се више не вади камен, у *воденици* се не меље). Свакако су на овај начин настајали слични неизведени топоними који не припадају географској терминологији (исп. *Врба, Ковач, Кџшиџан, Лџгор, Пџрџиџа, Фигура* и сл.). У селу Белици је потврђена и топономастичка варијанта *Код џџоџла / Тоџџла*, где елиптични топоним чува синтетички облик који је имао у оквиру предлошко-падежне конструкције. С обзиром на то да је село претежно насељено становништвом косовско-метохијске миграционе струје²², и да овакав топономастички модел још живи на подручјима са којих је ово становништво досељено (Стијовић 1982: 123–130), вероватно се ради о моделу пренесеном миграцијама.

Изостављање управног члана најчешће је у топономастичким синтагмама са присвојним придевом, при чему функционално поименичени придев поприма облик средњег рода и чува своја морфолошка обележја: *Андрџиџка река / Андрџиџко, Веџина њива / Веџино, Газдиџке ливаде / Газдиџко, Саџин дџџи / Саџино; Винорџчко џџље / Винорџчко* и сл. У старијем слоју је овај процес бивао праћен творбеним поименичењем придева (*Рајкова ливада : Рајковиџа*).

3.2. Међу лексичким варијантама честе су варијанте са синонимима и лексемама блиског значења, које су најчешће последица сучељавања различитих дијалекатских наноса: *Кџџч/Млака, Кџџч/Река, Мишков џзвор / Мишков кладенаџ, Лекино бранџче / Лекино џџмче, Јеврина џџма / Целолџски бранџк, Манасџџрски дрџм / Манасџџрски џџџи, Сџџевџно брџдо / Сџџевџн брџг, Ћиџрска џџџрина / Ћиџрска џџџана, Код џџџале / Код џџџиџе, Траџџине баре / Млака, Гџрџџи џзвор / Чесма* и сл.

Варијанте са топонимом којим се претежно указује на облик или какво друго природно обележје тла на једној страни (углавном географски термини), и оним који упућује на искоришћеност тла (претежно пољопривредни термини), често су последица промена у економској орга-

²² Према етнографским истраживањима с почетка прошлог века, од 117 кућа, косовско-метохијског порекла је 101 (Мијатовић 1948: 60).

низацији: *Бара/Комесаџија, Бумбуле/Уџирина, Јасиќ/Парлог, Рий/Ливаде, Сџирана/Луѓ, као и Доњи њрџсој / Виногради, Доњи кљућ / Ливадица, Лиџарче / На жџићо / На жџићишиће, Међуречко брдо / Виногради, На брдо / Маџи њарлог, Средња коса / Шума. На промену природе именованог објекта упућује варијанта *Доњи бубан / Изгорели џоћок.**

Поједине варијанте упућују на различиту перцепцију именованог објекта (изглед, положај, пратећи објекти и сл.): *Чаир/Коџар, Доња маџа / Средња маџа, Друга бара / Средња бара, Моџра бара / Крџва бара; Код Панине механе / Код Панине орџси, Код гробље / Код друма, Мџин (*Код мџин) / Рибарски џуџи.*

Варијантни топоними каткад представљају паралелну употребу имена већег географског објекта, са именом које је означавало, или још увек означава један његов део: *Реновишиће / Доња маџа, Лиџи лџз / Шуमारова куџа.*²³ Често се као варијантни топоним појављује предлошко-падежна конструкција, при чему се обично бира уочљив маркер (друм, игралиште, чесма, гробље и сл.): *Вењак / Код брес, Дџвљач / Иџод друм, Изворак / Иџод Граџу, Јасењар / Код џгралишиће, Кованлук / Код чесму, Коџа / На кљуџу, Ливадишиће / Код колибе, Падалишиће / Код друм, Саџић / Код џоџоле, Чаир / Више гробља, Шљивари / Код гробље; Веџики забран / Више село, Доња уџирина / Код дуџи.*²⁴

3.3. Преслојавања се могу пратити и у различитој географској дистрибуцији појединих тополексема. Лексему *извор*, на пример, бележимо у горњобеличким селима у којима превагу имају косовско-метохијска и динарска миграциона струја, док се њој синонимна лексема *кладенац* бележи у топонимији доњобеличких села са доминантном вардарско-моравском или тимочко-браничевском миграционом струјом.

²³ Може се претпоставити да се овде значење старијег, архаичнијег топонима релативизује или своди на именовање ужег простора.

²⁴ Варијанте са антропонимом или ојконимом упућују на власничку или неку другу везу појединца, рода или групе са именованим објектом: *Бресјак / Шуљковачко, Делнице / Милановиќо, Карлице / Радисављево, Код циглане / Радисављево, Крушар / Воино, Ливаде / Рајковица.* Исп. и двочлане варијанте са истим или синонимним управним чланом: *Доњи браник / Миланов браник, Средња коса / Луќина коса, Сџари друм / Карађорђев друм, Дубоки вир / Максимов бук; Доњи џоћок / Леџићички џоћок, Кладенац у Гџош / Ајдучки кладенац.* Топономастичке варијанте са различитим антропонимима су мотивисане неутралним или стилски обележеним породичним именовањем (нпр. *Милеџиќа мала / Циганска мала, Крсџиќе ливаде / Арнауќе ливаде*), или укључивањем породичног имена или имена појединца из исте породице у именовање објекта (*Јеврина шума / Целолейске шуме, Јовчиќа воденица / Славкова воденица, Ранђеловска воденица / Дамњанова воденица*), или су последица повезивања истог објекта са представницима различитих генерација у истој породици (*Веђино изворче / Диџино изворче, Милованова џољанка / Пајкова џољанка* и сл.).

Слично је и са дистрибуцијом тополексема *зѣбран* : *бранѣк* : *шума*, или *ѿојѣша* : *колиба*.

Варијанте ће се у фази стабилизације топонимије и различитих облика унификација свакако повлачити: поједини варијантни облици ће се изгубити, а други ће се раздвојити везујући се за различите, просторно повезане географске објекте. Могуће је да неки будући истраживач топониме са лексемама *млака* : *бара*, или *извор* : *кладенац*, из истих семантичких гнезда, веже за преслојавања по вертикалној, дијахроној равни, иако је њихово присуство у овој области тренутно последица миграционих, а тиме и дијалекатских укрштања. Грешке тог типа су вероватно у понеком примеру направљене и у овом раду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аргировски 1998: Мито Аргировски, *Грцизмије во македонскоиј јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1–314.
- Белић 1949: Александар Белић, *Наука о грађењу речи*, Научна књига, Београд, 1–329.
- БЕР I–III: *Български етимологичен речник*, Българска академия на науките, София 1971–1979.
- Војно-географски опис, 1783–1784 (в. Симоновић 1983: 31–34).
- Вукићевић 1995: Милосав Вукићевић, *Говори крагујевачке Лейенице*, Универзитет у Приштини, Приштина, 1–248.
- Дефтер, 1476: *Ойширни дефѣтер Смедеревског санџака из 1476. године*.²⁵
- Дефтер, 1595–96 (в. Симоновић 1983: 21–26).
- Документи, XIX в. (в. Перуничих 1975: 168, 171, 238, 240, 241, 242, и др.).
- Елезовић: Гл. Елезовић, *Речник косовско-меѿохиског дијалекѿа*, I–II, Српска краљевска академија, Београд 1932, 1935.
- Займов 1977: Ђордан Займов, *Местните имена на Панагјорско*, Българска академия на науките, София, 1–197.
- Ивић 1957: Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*, Српски дијалектолошки зборник XII, Српска академија наука — Институт за српски језик, Београд, XXII–520.
- Ивић 1995: Milka Ivić, *O zelenom konju, Novi lingvistički ogledi*, Slovoграф, Beograd, 1–334.
- Историја Срба I–VI: *Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, Београд 1994².
- Јиречек I–II: Константин Јиречек, *Историја Срба*, I–II, Слово љубве, Београд 1981².

²⁵ Оригинал се чува у Архиву председника владе у Истамбулу, у серији *Tarih Tahrir Defter lerі 16*. Из необјављеног извора ојкониме ишчитала мр Ема Миљковић-Бојанић.

- Киш 1996: Маријана Киш, *Дијалектната лексика од областа на распаднатиот свет*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1–244 (+ карта).
- Лома 1985: Александар Лома, *Из топонимије Србије*, Ономаголошки прилози VI, Српска академија наука и уметности, Београд, 115–118.
- Лома 1987: Александар Лома, *Неки случајеви дијалектског преслиојења у топонимији северозајадне Србије*, Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, Српска академија наука и уметности, Београд, 155–165.
- Марјановић 1936: Д-р Чед. Марјановић, *Ћурија, Параћин и Јагодина (историјски и културни преглед)*, књ. I, Темнићски зборник, трећа књига, Београд, VIII–176.
- Маројевић 1987: Радмило Маројевић, *Трагови неконтирахованог придевског завршетка -аја у морфемској структури неких српскохрватских именица*, ЗФЛ XXХ/2, Нови Сад, 65–67.
- Мијатовић 1930: Станоје Мијатовић, *Ресава, Насеља и порекло становништва*, Српски етнографски зборник XLVI, Српска краљевска академија, Београд, 97–239.
- Мијатовић 1948: Станоје Мијатовић, *Белица, Насеља и порекло становништва*, Српски етнографски зборник LVI, Српска краљевска академија, Београд, 1–213.
- Миклошич 1858: Franc Miklosich, *Monumenta serbica spectantia Historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennaе*, XII–580.
- Мишковић 1885: Јован Мишковић, *Топографски речник јагодинског округа*, Гласник српског ученог друштва, књ. 61, Београд, 1–202.
- Павловић 1972: Миливој Павловић, *Миксоглојске микроанализе и балканистичка ономастика*, Јужнословенски филолог XXIX, св. 1–2, Београд, 1–48.
- Перуничкић 1975: Бранко Перуничкић, *Град Светозарево, 1806–1915*, Скупштина општине — СИЗ културе — Историјски архив, Светозарево, 1–1872.
- Раваничка повеља: *Болоњски препис Раваничке повеље*, Раваница 1381–1981, Београд 1981, 257–264.
- Радивојевић 1930: Т. Радивојевић, *Насеља у Лейеници*, Насеља и порекло становништва, Српски етнографски зборник XLVII, Српска краљевска академија, Београд, XIV–332 (+ карта).
- Радић 1999: Јованка Радић, *Микротопонимија беличког краја*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу (докторска дисертација), 1–418.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–16, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, Београд, 1959–2001.
- Симић 1972: Радоје Симић, *Левачки говор*, Српски дијалектолошки зборник XIX, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1–618 (+ карта).
- Симоновић 1959: Драгутин Симоновић, *Бошанички речник*, Српска академија наука, Београд.
- Симоновић 1983: Ђорђе Р. Симоновић, *Левач — територија и насеља од краја XII до почетка XX века*, Завичајни клуб Левчана — Београд, Београд–Рековац, 1–73.
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971–1973.

- SP: *Slovník prastavlański*, tom I (A–B), Polska akademija nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- СТИЈОВИЋ 1982: Светозар Стијовић, *О једном специфичном топонимастичком моделу у сливу Белог Дрима*, Јужнословенски филолог XXXVIII, Институт за српскохрватски језик, Београд, 123–130.
- Филиповић 1946: Д-р Миленко С. Филиповић, *Галијољски Срби*, Београд, 1–124.
- Цветић 1905: Емило Ј. Цветић, *Из историје старе Јагодине — географско историјска расправа*, СИЗ за културу — Педагошка академија, Светозарево 1988, 1–39 (репринт).
- Шкаљић: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom–hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1979⁴.
- Шојат 1981: Antun Šojat, *Pridjev u hidronimijским синтагмама*, Четрta југослованска опонимастична конференца, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 199–207.

Йованка Радич (Јгодина)

ТОПОНИМИЧЕСКИЕ СЛОИ В ЯГОДИНСКОМ ПОМОРАВЛЕ

Резюме

Настоящему анализу подвергаются топонимы, собранные в бассейне реки Белицы, левого притока Великой Моравы. На основании различных лингвистических и нелингвистических параметров, а также с помощью определенного числа давних письменных подтверждений, я попыталась определить хронологическую последовательность некоторых топонимастических моделей и топонимов, принадлежащих к одному и тому же семантическому ядру. Древнейшие топонимы, гидронимы и ойконимы, мотивированы наблюдениями о том, как выглядит почва, как и чем она покрыта, какова ее структура (напр. *Белица*, *Јгод(и)на*, *Трнава*); второй слой составляют ойконимы антропонимического происхождения, образованные с помощью старого суффикса *-jъ* (напр. *Добрања*, *Црнче*); за ними следуют ойконимы образованные с помощью функционального преобразования родовых имен (напр. *Мишевић(е)*, *Шант(а)ровац*). Лексические переслаивания в древнейшем топонимастическом слое заметны в названиях немалых, в пространственном отношении связанных местностей (напр. *Бардоња* : *Белица* : *Сребра*, *Јелица* : *Црвена земља*). В младшем топонимическом слое переслаивания заметны благодаря явлению вариантности, являющейся обычно отражением разрозненной миграционной структуры населения и изменений в собственнических отношениях и способах реализации хозяйственной деятельности.